

INTERJÚ

Hadas Miklóssal, a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központjának társigazgatójával a férfikutatásokról és a hegemon maszkulinitásról beszélgettünk.

Educatio: Van-e magyar neve a „masculinity studies”-nak?

Hadas Miklós: Az angol nyelvű irodalomban – nem véletlenül – keverednek a kategóriák. Van *men’s studies* – ez volt először –, aztán *masculinity studies*, *studies on men and masculinities*, valamint *critical studies on men and masculinities*. Nagyjából ez a négy verseng most egymással; úgy tűnik, hogy a *men’s studies* napja leáldozott, ugyanúgy, mint ahogy ma már kevésbé van *women’s studies*, hiszen *gender studies*, *queer studies* és egyebek vannak helyette. Úgy tűnik számomra, hogy a szakirodalomban a *masculinity studies* és a *studies on men and masculinities* honosodik meg. Nyilván nem véletlen a distinkció, mert a maszkulinitás nem feltétlenül a férfiakhoz kötődik, most már Judith Halberstam és sokan mások nagyon érdekes szövegeket írnak a női maszkulinitással kapcsolatban is. A *queer studies*, a *gay and lesbian studies* intézményesülése után ez az egész heteroszexuális tárgyakonstrukció elég avasnak tűnik. Ami a magyar elnevezést illeti, amikor a *Replikában* az ezzel kapcsolatos blokkot szerkesztettem tudományos-ismeretterjesztő szándékkal, akkor annak a „férfikutatások” címet adtam;¹ még ma is ezt tartom a legszerencsésebbnek, mivel Magyarországon jóval kevésbé differenciált az egész szakmai szcéna. Nekünk elég a „férfikutatások” kategória, és ezt szerencsésebb kategóriának tartom, mint a „társadalmi nem”-et, ami nagyon nehezen honosodik meg magyarul; nehéz, kiveti a nyelv, akárhogy is erőlködünk, nem megy. Úgyhogy én most már egyre inkább hajlok a „dzsender” használatára – egyre többen vagyunk egyébként így –, de ez azért még nem ment át a szakmai köztudatba. Mindenesetre most azt valószínűsítem, hogy ennél a kifejezésnél maradunk majd, miként az a „dzsentri” vagy a „dzsessz” esetében is történt. Amikor leírjuk „dzsével” ezt a szót, akkor tudjuk, hogy olyasmiről van szó, amit nem tudunk magyarban meghonosított kategóriákkal jelölni.

E: Milyen elméleti alapok mentén jött létre a férfikutatás mint tudományterület?

H. M.: A férfitudományok olyan kutatási terület, amely a nyolcvanas években kezdett el intézményesülni *men’s studies* néven, egyértelműen reflektálva a második feminista hullámon belüli dichotomizálódásra, distinkciókra, pluralizálódásokra, és nyilvánvalóan nem függetlenül a szexuálisidentitás-alapú mozgalmaktól, tehát a meleg-leszbikus mozgalmaktól. A melegek igen fontos szerepet játszottak abban, hogy a férfi mint kisebbségi pozíció, mint előítélet tárgya, mint a nem hegemon maszkulinitás egyik jellegzetes képviselője előtérbe kerüljön. Tehát az alapszövegek a nyolcvanas években jelentek meg – ezek részben olvashatóak a *Replikának* abban a számában, amit szerkesztettem. Persze ez hatalmas irodalom, és most szerkesztődik a *Replikának* egy száma az „alapító atya” Bob Connell-féle „hegemon maszkulinitás” fogalom körül kialakuló irodalmakról, olyan szövegekkel, amelyek e fogalom át- és újraértelmezéséről szólnak. Annál is inkább, mert Connell, Ja-

¹ *Replika*. No. 43–44. 2001. június.

mes Messerschmidt nevű kollégájával együtt két évvel ezelőtt a *Gender and Society*²-ben újragondolta a maga hegemon maskulinitás fogalmát: a kritikák egy részét elfogadja, egy részét elutasítja, és további finomításokra tesz javaslatokat. Ez egy hosszú történet, de a lényeg az, hogy a hegemon maskulinitás mint relacionális kulcskategória a legtöbb esetben azokra a fehér, középosztálybeli, adott kultúrkörben domináns magatartás-, ill. identitásformákra vonatkozik, amelyek természetesnek tekintik a férfiakat vezető pozícióban, a férfiakat teljesítménykényszerrel látják el, és a férfi számára a heteroszexuális viselkedésmintát, nemi identitást tartják magától értetődőnek; emellett oppozíciókban gondolkodik a világról, dichotómiákban láttatja azt, és ezen oppozíciókban az erős, a normikus érvényű hegemon maskulinitás mindig a nem hegemon maskulinitás-formákkal, azaz a nem erőssel, a nem heteroszexuálissal, a nem domináns pozíciójával, a nem nyilvános szférában tevékenykedő férfival szemben fogalmazódik meg.

E: A hegemon maskulinitás nyolcvanas évekbeli Connell-féle definíciója ma is alapkonceptióul szolgál a férfikutatásokhoz?

H. M.: Lényegében az azóta eltelt húsz év arról szól, hogy hogyan válik egyre differenciáltabbá a férfiakról kialakult kép, és hogyan válik egyre elfogadhatatlanabbá az, hogy kizárólag a hegemon maskulinitás identitás- és viselkedésmintáit állítsuk középpontba, mert hogy rengeteg nem hegemon viselkedésforma jellemzi manapság a férfiak identifikációját és társadalmi beállítódásait. Igazából, ha egy kulcsfontosságú konszenzuális elemet akarunk a férfikutatások kapcsán említeni, akkor a többes számot lehetne megjelölni, vagyis azt, hogy a férfisorsok, a férfítapasztalatok pluralitását próbálják az egyes szerzők előtérbe állítani, a férfi prostituáltaktól kezdve a homoszexuálisokon át a különböző bőrszínű férfiakig, és a tevékenységi formájuk alapján is kisebbségnek számító transzszexuálisokig. Egyre kevésbé elfogadható már az a fajta szemléletmód – és ismétlem, ez a *queer* és *gay-lesbian studies* előtérbe állításából és akadémiai térnyeréséből nem függetleníthető –, amely a heteroszexuális distinkciókat teszi meg a kutatási tárgy konstrukciójának alapjául. Tehát mostanában már a férfikutatások nagyon erőteljesen dekonstruálják nemcsak a nemi szerepekkel, hanem egyáltalán a fix nemi identitással kapcsolatos tárgykonstrukciókat is. A hegemon maskulinitással kapcsolatban még olyan típusú kritikái megfogalmazások is fölmerülnek, hogy ez, mint tudjuk, egy Gramscianus kategória, ami a hatvanas-hetvenes évek kritikai kultúra-elméletének fogalomkészletét tükrözi, és kérdés, hogy mennyire lehet az ezredforduló utáni jelenségekre ezt a rejtett hatalomérvényesítési, ill. kultúra-közvetítési mechanizmusokat hangsúlyozó szemléletmódot a férfiakkal kapcsolatban is központinak tekinteni. Egyre több olyan szöveg jelenik meg, amely már nem a hegemon maskulinitás kategóriarendszerét előtérbe állítva foglalkozik a maskulinitással, és nem egy relacionális oppozíciós logika viszonyában látja a jelenségeket.

E: Mennyire intézményesült a férfikutatás az akadémiai diszciplínák között?

H. M.: E tudományterület akadémiai intézményesülésének beteljesülése a 21. század elejére tehető. Gyönyörű jele mindennek, hogy sorban jelennek meg az amerikai, brit, ausztrál masculinity studies szöveggyűjtemények, tehát a tudományos élet eljut a normalitásnak, a tudományosságának arra a fokára, amikor már történetileg visszakövethető módon kirkristályosodtak a mostani kérdésfeltevések.³ Rekonstruálható, hogyan jönnek létre azok

2 R. W. Connell, James W. Messerschmidt: „Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept”. In: *Gender & Society*, 12/2005; vol. 19, 829–859. o.

3 Például: Adams, Rachel & Savran, David (eds.) (2002) *The Masculinity Studies Reader*. Oxford: Blackwell; Whitehead, M. Stephen & Barrett, J. Frank (eds.) (2001) *The Masculinities Reader*. Cambridge: Polity; Whitehead, M. S. (2002) *Men and Masculinities: Key Themes and New Directions*. Cambridge: Polity.

az al-diszciplínák, kutatási területek, amelyek jól elhatárolhatóvá tesznek egyes szerzőket, a reprezentációtól kezdve a történeti vizsgálatokon át egészen a különböző, modernitás keretén belül maradó megközelítésekig. E tekintetben egyaránt gondolhatunk a kulturális antropológia, a kritikai kultúrakutatás, a kisebbségkutatás, a poszt-koloniális stúdiók gender kutatásokkal való kölcsönhatásából származó kutatási területeire. Valamint arra, hogy eléggé természetessé vált a 21. századtól kezdődően a férfiakkal kapcsolatos nézőpont robbanásszerű terjedése, részben áthágva az említett diszciplínák határait, részben pedig a geográfiai határokat is; tehát egyre több az olyan összehasonlító etnológiai, antropológiai jellegű anyag, amelyek a maskulinitás különböző konstrukcióinak a legkülönbözőbb kultúrkör-béli – latin-amerikai, afrikai, ázsiai –, legkülönbözőbb társadalmi pozíciójú konstellációit elemzik. A témaköröknek szinte páratlanul bőséges burjánzásáról beszélhetünk: ha megnézzük ezeket a szöveggyűjteményeket, láthatjuk, hogy az elsősorban a nyugati önreflexiót szolgáló férfikutatások, amelyek nagyon pontosan mintázták a feminizmus második hullámának kérdésfeltevéseit, és eleinte férfiak és nők, heteroszexuális és nem heteroszexuális férfiak dichotómiáit próbálták a kutatások előtérbe állítani, hogyan spricceltek szét a különböző diszciplínákban, kultúrkörökben, és hogyan integrálódtak újabb és újabb kutatási szférákba. Azt is mondhatnám, hogy nemcsak a posztmodern, posztstrukturalista tudományosságon belül differenciálódott a férfilét egyes formáival kapcsolatos kutatási kérdések köre, hanem a modern tudományosság keretei között is. Ennek legékesebb példája a brit és amerikai társadalomtörténet-írás, ahol rendkívül fontos szövegek jelennek meg mainstream társadalomtörténezsnek munkáiként, akik alapvetően átdefiniálják szakmájuk alaptudását, mondjuk például a viktoriánus család történetét illetően.

Éppen tegnap kaptam meg a *Journal of Social History* legújabb, 2007-es őszi számát. Ez egy vezető amerikai társadalomtörténeti folyóirat. Érdeemes megnézni, hogy ebben a hagyományos modernitás szemléleti alapjain nyugvó társadalomtörténeti folyóiratban mennyi gender témájú szöveg van. Én a 19. századi európai maskulinitások társadalomtörténetéről szóló szöveggel szerepelek benne. Van egy külön szekció, amelyben öt szöveg férfi-nő témájú, ám vannak gender-témájú szövegek a többi tematikus fejezetben is. Ebből a szempontból hihetetlen forradalom zajlik a modern tudományosságon belül, megkerülhetlenné vált az a tudáskincs, ami a férfikutatásokon belül felhalmozódott. A feminizmuson belül lezajlott kaleidoszkopikus pluralizálódás, ami a második hullám robbanását követte – mindenekelőtt az angolszász társadalomtudományokban –, maximálisan behatolt a férfiakkal kapcsolatos kutatásokba is, és diszciplínákat, kutatási köröket, megközelítési módokat integrálva és újragyúrva erőteljesen jelen van az angolszász modern és posztmodern társadalomtudományosságban. Tehát már abszolút nem számít radikálisnak, hogy gender témával foglalkozik valaki történészként, jöllehet ez azért még mindig egy inkább konzervatív, vagyis a modernitás talaján szerveződő szakma. Az, hogy egy ilyen modern társadalomtudományi folyóiratba is beengedik ezeket a férfi-, ill. genderkutatások különböző szénskáláihoz tartozó szövegeket, mindenképpen arra utal, hogy nagyon fontos változások zajlanak. És még valamit hangsúlyoznék: amikor a definíciós bizonytalanságokat említi az ember, akkor az is fölmerül, hogy olyan magától értetődővé vált ma már a széles értelemben vett gender studies-on belül a relacionális gondolkodás, hogy szinte már elképzelhetetlen a maskulinitások feminitások nélküli, illetve a feminitások maskulinitások nélküli figyelembevétele. És nemcsak ez elképzelhetetlen, mert ez az alapszint, hanem az is, hogy a feminitások és maskulinitások belső pluralitásának szinte végtelen kristályosodási mechanizmusai ne legyenek centrális vizsgálati tárgyként

jelen a különböző megközelítésekben. Jellemző, hogy a *Gender and Society*-ban, ebben a vezető amerikai feminista folyóiratban jelent meg Bob Connell-nek a hegemon maszkulinitást újraértelmező tanulmánya, miképpen a *Signs*-ban, a második hullám vezető feminista lapjában is egyre természetesebb az utóbbi években, hogy megjelennek a maszkulinitás ilyen-olyan formáival kapcsolatos szövegek. Mellékesen a dolog pikantériája, hogy az említett Bob Connell, aki az alapműveket írta a férfikutatásban, 2007-től fogva már nem Bob, hanem Raewyn Connell; vagyis átoperáltatta magát hatvanvalahány éves korában, és immár nőként folytatja tudományos tevékenységét. Nyilvánvaló, hogy ez egy olyan szándékos aktus, amellyel Connell a létezés heteroszexista dichotomizálásán való radikális és magától értetődő túllépés lehetőségét is demonstrálni kívánja.

E: Hogyan illeszkedik a férfitudomány a magyarországi, inkább modernistának mondható tudományos diskurzusba?

H. M.: Például a CEU-n tanítanak mindenféle naprakész dolgokat, a legelrugaszkodottabb, legradikálisabb butleriánus és poszt-butleriánus queer-elméleteket is használják, és ez egy magyarországi egyetem, és nem ők az egyetlen. A mi pécsi kultúratudományi doktori programunkon most végez az első évfolyam; több olyan kiváló bölcész, szociológus van ebben az évfolyamban, akinek Judith Butler a fő referenciája. Tehát beszivárog Magyarországra a legfrissebb elmélet, van egy olyan elit a PhD-képzésben, amelynek számára ez korántsem abszurd. Én is tanítok ilyen jellegű dolgokat. Nincs külön *queer theory* órám, de a *Gender és kultúra* tárgyamon belül 2–3 órát *queer studies*-zal foglalkozunk, itt is hallanak ezekről, és külön órám van a férfitudományokról, ahol részletesen beszámolok a legkülönbözőbb modern és posztmodern tudományosságon belül zajló férfikutatásokkal kapcsolatos fejleményekről. Ez persze nem jelent hatalmas tömegeket; egy ilyen mellékszakirányra tucatnyi ember jár. Alsóbb évesként szociológia bevezető előadásokon is tanulnak ezekről a hallgatók, bár ott a legújabb fejleményekről kevésbé hallanak. Én a kortárs szociológiai elméleteken belül a huszonnyolcból három előadást tartok gender-témákról. Tudom, hogy más egyetemeken is sokan csomó mindent tanítanak. Ha ehhez hozzávesszük azokat is, akik nem társadalomtudományi, hanem irodalom tanszékeken gendert tanítanak, akkor Magyarországon van kb. ötven-hatvan ember, aki naprakész ismeretekkel rendelkezik, és ők több száz, évek alatt több ezer diákhoz juttatnak el ilyen típusú ismereteket. És van több mint tucatnyi doktori képzés, legalább 6–8 egyetemen, ahol különböző diszciplináris megközelítésekben foglalkoznak gender kérdésekkel. Én százas nagyságrendűre teszem azon PhD-hallgatók számát, akik akár Bob Connell, akár Judith Butler vagy Donna Haraway nevének hallatán nem döbbennek meg, hanem különböző művek, különböző interpretációk jutnak eszükbe. És most direkt nem említem Foucault-t, aki már alapképzéseken is közkeletűen tárgyalt szerző. Tehát én egyáltalán nem tartom rossznak, ami potenciál van Magyarországon, és van egy csomó kiváló fölkészültségű harminc év körüli PhD-hallgató, akik vagy voltak már hosszabb ideig külföldön, vagy nem voltak, ám itt Magyarországon olvasták tele a fejüket, mert most már azért minden irodalmat könnyebb beszerezni.

E: Hogyan viszonyul a férfikutatás a gender studies-hoz?

H. M.: A férfikutatások már egyre kevésbé leválaszthatóak a gender kutatásokról; a gender kutatások plurális kánonjának kikristályosodása felé haladunk, amelyben teljesen legitim módon vizsgálunk különböző férfiasági és nőiességi relációkat, és ezért engedtem meg magamnak azt, hogy kifejezetten férfikutatókról nem nagyon beszéltem – nem is nagyon vannak. Én sem definiálnám magam férfikutatóként, noha nincs okom tilta-

kozni, ha valaki ilyenén módon azonosít engem a modern férfiról szóló könyvem⁴ alapján. E könyvben én is relacionálisan vizsgálódtam, amikor a feminítások és a különböző korszakban érvényesülő, egymásra reflektáló maszkulin beállítódás-típusok dinamikáját próbáltam tanulmányozni. Van például olyan PhD hallgatóm, aki az irodalmi tárgykonstrukció egy bizonyos férfi-aspektusának gender-jellegű vizsgálatával foglalkozik. Tehát, hogy egy ilyen típusú tárgyat konstruál egy fiatal irodalom-történész, és hogy főállítan férfikutatóként definiálja önmagát, ez már azt jelzi, hogy van egy új generáció, amelyik megpróbál ebben az irányban alkotni. Vannak olyan fiatal kutatók is, akik gender-vonatkozású vizsgálataikban nem elsősorban a genderre irányuló kérdésekből indulnak ki, ám az ő pozíciójuk azért érdekes, mert arra mutat rá, hogy hogyan lehet a gender kérdéskör kapcsán előtérbe kerülő fogalmakat univerzálisan, más kontextusokban, más paradigmákban vizsgálni. Erre is példát mutatnak kiváló PhD-hallgatók Magyarországon, továbbá láthatjuk a társadalomtörténet-írásban is a nemi szempontok jelenlétét. És itt nem csupán a tárgyválasztásba mehettünk volna bele, hanem a módszertanba és a paradigma-kötődés vizsgálatába is. Az mindenesetre jól látható, hogy a gender studies hogyan termékenyíti meg a környező modern vagy nem modern keretekben szerveződött tudományos értelmezési módokat.

Susan Zimmermannal, a Közép-Európai Egyetem gender studies és történelem szakán oktató tanárával a társadalmi nemek tudományának⁵ hazai és közép-kelet-európai intézményesüléséről, akadémiai pozíciójáról és a bolognai folyamattal jelentkező lehetőségekről és kihívásokról beszélgettünk.

Educatio: Az Eszméletben megjelent tanulmányodban⁶ a gender studies közép-kelet-európai intézményesülését három szakaszra osztod. Melyek ezek?

Susan Zimmerman: Az első szakasz körülbelül a 90-es évek közepéig tartott. Közép-Kelet-Európa több országában alakult ekkor egyetemi és egyetemen kívül szervezett csoportok, illetve oktató- és kutatóközpontok. Ezek leginkább elkötelezett kutatók és aktivisták egyéni kezdeményezéseinek eredményeképpen jöttek létre. E kezdeményezések szorosan összefüggtek a demokratizálódás kérdéskörével: a „gender”-t néhányan a mélyreható, a „reálisan létező” polgári demokrácián túlmutató emancipatorikus igénnyel azonosították, mások pedig az úgynevezett polgári átalakulással, azaz a rendszerváltás reális folyamatával kapcsolták össze. A második szakasz a 90-es évek második felére tehető. A gender studies meghonosítására és helyének kijelölésére irányuló lépések a felsőoktatásban ebben az időszakban két szinten is zajlottak. Egyfelől egy párhuzamos szektor megjelenésének lehettünk tanúi: a nemzetközi – sokszor amerikai-angolszász hátterű – magán-finanszírozású egyetemek hálózatának, melynek akkor – a gender tudományok intézményesítése szempontjából – fontos intézménye a Közép-Európai Egyetem (CEU) volt. Ezeken az egyetemeken létrejöttek önálló *gender studies* programok. A gender studies támogatása ebben a szektorban politikai célkitűzésekhez fűződött: a társadalmi nemek tudományá-

4 Hadas Miklós (2003) *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon.

5 A „társadalmi nemek tudománya” használatos, de nem igazán meghonosodott fordítása a „gender studies”-nak. Az interjúban a kérdező és az interjúalany is mindkét fogalmat, sőt a „gender tudományok”-at is használja, szinonimákként.

6 Susan Zimmermann (2007) „A társadalmi nemek tudománya Kelet-Közép-Európa és a posztsovjet térség felsőoktatásában. Aszimmetrikus politikák és helyi-nemzetközi konstelláció”. In: *Eszmélet*, No. 73. 2007. tavasz. 25–58. o.